

ним ученням про енергію та економікою. По-друге, він проаналізував конкретні форми взаємозв'язків між суспільними і природничими процесами. По-третє, одним із перших вказав на недосконалість другого закону термодинаміки, підкресливши наявність у природі процесів, що протистоять розсіюванню сонячної енергії, підвищення рівня організації і впорядкування різних систем. По-четверте, вчений-новатор запропонував енергетичний підхід до історії техніки, що в майбутньому дозволило дати наукові оцінки технічних досягнень людства, осмислити перспективу науково-технічного прогресу, визначити шляхи розвитку найефективніших технічних здобутків. По-п'яте, С. Подолинський вказав на нові шляхи перетворення людством сонячної енергії [9, 636-637].

Взагалі радянська історіографія вивчення наукової спадщини окресленого періоду представлена багатьма істориками, філософами, медиками. Досліджували ідеї С. Подолинського А. Пашук [10; 11], М. Рудько [12; 13], Т. Слюдікова [14] та ін. Проте, ці праці були написані з марксистсько-ленінських позицій, тому С. Подолинський був представлений лише як прихильник соціалізму. Енергетична ж концепція українського вченого або не висвітлювалася, або дослідники одноставно погоджувалися із відомим «висновком-вироком» Ф. Енгельса про помилковість ідей винахідника.

Отже, радянська історіографія запропонованої проблематики представлена небагатьма іменами. Зокрема вивчення життя та наукової спадщини С. Подолинського знаходилося у полі зору дослідників різних галузей знань: істориків, економістів, філософів, соціологів, політологів. Кожен, із проаналізованих, історіографічних періодів мав свої якісні відмінності. Так, період 1905 – 1930-х рр. вирізнявся з'ясуванням біографічних подробиць, що було обумовлено відсутністю відповідної інформації. Хоча, поряд з цим, представники довоєнної історіографії були зорієнтовані на різні аспекти багатогранної особистості С. Подолинського, від суто громадської діяльності (М. Грушевський, Д. Заславський) – до аналізу новаторських ідей вченого (В. Вернадський). Представники повоєнної радянської історіографії (від 1950-х рр.) зосереджували увагу в основному на економічних поглядах С. Подолинського (Л. Корнійчук, І. Мешко). Дослідники аналізували роботи вченого з погляду відповідності марксистській ідеології та піддавали критиці його енергетичну концепцію. Нобелівська премія І. Пригожина 1977 р. дещо змінила ситуацію в оцінці наукової спадщини українського мислителя (О. Огурцов), проте, дійсна методологічна переорієнтація вітчизняної історіографії відбулася лише наприкінці 1980-х рр.

1. Витберг Ф. Подолинский А.И. // Русский биографический словарь. – СПб., 1905.
2. Михайло Драгоманов і женецький соціалістичний гурток / Зладив М. Грушевський. – Відень, 1922.
3. Вернадський В.И. Избранные сочинения. – Т. 1. – М., 1954.
4. Буда С. До біографії С.А. Подолинського // За сто літ. – Кн. 5. – Х.; К., 1930.
5. Заславський Д. М. Драгоманов. – М., 1934.
6. Корнійчук Л.Я., Мешко І.М. Економічні погляди С. Подолинського. – К., 1958.
7. Історіографічні дослідження в Українській РСР. – Вип. 1. – К., 1968.
8. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / Пер. с англ. – М., 1986.
9. Кедров Б.И., Огурцов А.П. Марксистская концепция истории естествознания. – XIX век. – М., 1978.
10. Пацук А. Лист А.І. Подолинського до С.А. Подолинського // Архіви України. – 1966. – № 1.
11. Пацук А.І. Роль С.А. Подолинського в розвитку революційного демократизму на Україні // Філософська думка.

– 1970. – № 1.

12. Рудько М. Нові джерела для характеристики суспільно-політичних поглядів С.А. Подолинського // Архіви України. – 1970. – № 4.
13. Рудько М. Видатний український революціонер-демократ і вчений (До 120-річчя народження С.А. Подолинського) // Укр. іст. журн. – 1970. – № 7.
14. Слюдікова Т.Б. Джерела до біографії С.А. Подолинського // Архіви України. – 1991. – № 5 – 6.

Martsynishyn Y.D. Serhiy Podolynsky as the object of the study in Soviet historiography. In the article the methodological features of the Soviet historiography study of the S. Podolynski's life and scientific activity are examined.

Key words: soviet historiography, power conception, public position, marxism.

М. І. Маркевич

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ ТА ІСТОРИЧНА НАУКА 1820 – 60-х рр. У ПРАЦЯХ ДМИТРА БАГАЛІЯ

Статтю присвячено аналізу спадщини українських істориків та процесу становлення вітчизняної історичної науки 20 – 60-х рр. XIX ст. в історіографічних працях Дмитра Багалія. Визначено його місце у розробці проблем, пов'язаних з дослідженням романтичної історіографії.

Ключові слова: історіографія, Д. Багалій, М. Максимович, О. Бодяньський, П. Куліш.

Починаючи з XIX ст., історіографічні підходи Д. Багалія трансформувалися в сторону індивідуального виміру історико-наукового процесу. В його студіях, починаючи від доби романтизму, помітна все більш зростаюча увага до особистостей, провідних творців вітчизняної Клію. Такий підвищений інтерес до персоналій в українському історіографічному процесі пояснюється традиційністю жанру біографії в тогочасній історичній науці. Ще одним фактором, що визначив персоналістичну спрямованість історіографічних студій дослідника, була його причетність до організаційної розбудови вітчизняної історичної науки та знайомство з багатьма представниками української культури. Українська історіографія 1820 – 60-х рр. була в розумінні Д. Багалія романтичною і представлена іменами О. Мартоса, І. Срезневського, М. Маркевича, Д. Бантиша-Каменського та ін. Свідчення щодо представників вітчизняної історичної науки того часу мають, здебільшого, бібліографічний характер. Окремо вчений зупинився лише на найважливіших постатях. Історик подає невідомі матеріали до їх біографій, громадської й наукової діяльності, робить докладний аналіз їх творчого доробку. Варто зазначити, що історіографічний сегмент студій Д. Багалія, присвячених вивченню спадщини українських істориків-романтиків, ще не був предметом спеціального наукового дослідження. З огляду на це, метою нашої статті є аналіз історіографічної рефлексії Д. Багалія стосовно провідних творців вітчизняної Клію першої половини XIX ст.

Серед останніх Д. Багалій виділяв групу істориків-етнографів, до яких відносив М. Максимовича, І. Срезневського й О. Бодяньського. Фігура М. Максимовича в українській історіографії для дослідника була знаковою. Саме з його іменем харківський професор пов'язував наукове вивчення української історії, називаючи його «Нестором Київської школи в українській історіографії» [1, 222]. Визначаючи його місце в українській історіографії, він також відзначав: «На його долю випало важке та невдячне завдання очищати джерела малоросійської історії (переважно літописні) та засновані на них праці від помилок і викривлень» [2, 4]. Крім цього, на його думку, наукова діяльність М. Максимовича вирізнялась

«критичним та бібліографічним спрямуванням», причому, праця київського ректора, який «очищав ґрунт» та «збирав цеглини» для майбутньої історії України, створила підстави для ґрунтовного наукового розроблення вітчизняної історичної науки, для спроб наукового синтезу, які наступили пізніше. Великим досягненням М. Максимовича дослідник вважав його спроби періодизації національної історії та створення основних елементів історіографічної схеми, наголошуючи, що саме він «вперше поставив питання про історію України вже з київських часів» [1, 222].

Інший момент, який підкреслив учений, торкався студій М. Максимовича над давньоруським літописанням. Вивчення найдавніших писемних джерел, на думку Д. Багалія, допомогли київському професору визначити генетичний зв'язок київського та козацького періодів вітчизняної історії, довести, що їх основу «складав той самий український народ і татарська зверхність не знищила цього зв'язку» [1, 222]. Дослідник зазначав, що, «з боку вияснення української народності» М. Максимович надавав великого значення також українським пісням. Д. Багалій стверджував, що, на підставі своїх досліджень, а також в процесі полеміки з російським істориком М. Погодіним, М. Максимович зробив кілька важливих концептуальних висновків, які стосувалися самотності українського етносу та мови.

Підсумовуючи зазначимо, що Д. Багалій наголошував на епохальності творчої спадщини київського професора для вітчизняної історіографії. Він вказував на заслуги М. Максимовича в критичному опрацюванні великих джерельних комплексів та у встановленні тягlosti українського історичного процесу. Подібні погляди на творчість видатного вченого зустрічаємо й у інших тогочасних дослідників, зокрема М. Грушевського [3, 132-143], Д. Дорошенка [4, 85], О. Грушевського [5, 375-416] та ін.

Серед істориків-етнографів Д. Багалій також виокремлював постать О. Бодяньського. Харківський професор подає цікаві матеріали до його громадської й наукової діяльності, оцінює його внесок у розвиток україніки. Окреслюючи головні життєві віхи історика, дослідник засвідчив його українські корені, глибокий пієтет до козацьких традицій, органічний зв'язок з рідним народом. Д. Багалій зазначав, що російське середовище, в якому жив і працював дослідник, не порушило його національної ідентичності. Він стверджував, що саме щире почуття патріотизму стало стимулюючим і рушійним чинником, що спрямовував наукову діяльність О. Бодяньського.

Характеризуючи О. Бодяньського як українського етнографа, поета, славіста, Д. Багалій підкреслює, що він не був фаховим істориком. При цьому дослідник стверджує, що О. Бодяньський «повинен знайти своєрідне місце в українській історіографії, як енергійний видавець пам'ятників української історії» [6, 413]. Для оцінки його внеску в українську історіографію Д. Багалій виділяє саме археографічний напрям у його діяльності. Власне поглиблений інтерес до української минулості, на думку харківського професора, спрямовував діяльність О. Бодяньського в галузі археографії.

Аналізуючи здобутки вченого на посаді редактора в «Чтениях Московського общества истории и древностей российских», дослідник констатує його великі заслуги в залученні до наукового обігу та критичному опрацюванні великих джерельних комплексів. Ведучи мову про внесок О. Бодяньського в розвиток української історіографії, Д. Багалій визначає не лише невтішний стан розвитку тогочасної науки, а й досить специфічне соціально-політичне тло, в умовах якого проходила наукова діяльність дослідника. Харківський історик зазначав, що попри цензурні утиски, йому вдалося збагатити

українське джерелознавство значною кількістю документів. Д. Багалій вказував, що особливого значення О. Бодяньський надавав літописним джерелам, вважаючи їх свідчення найпевнішими. Серед видань О. Бодяньського надзвичайно важливими, на думку дослідника, були «Летописное Повествование о Малороссии» О. Рігельмана, «Источники малороссийской истории» Д. Бантиса-Каменського, «Діаріуш» генерального хорунжого М. Ханенка та ін. Виняткову роль дослідник відводив публікації О. Бодяньським Літопису Самовидця та «Історії Русів». Видання останньої пам'ятки, через значну кількість «небезпечних з цензурного боку сторінок», Д. Багалій називав «актом мужності» видавця.

Реконструюючи образ Бодяньського-історика, учений використав джерела особового походження, зокрема листування. На основі проаналізованого епістолярію (листи П. Куліша, М. Максимовича, віце-президента Одеського товариства історії і старожитностей російських М. Мурзакевича до О. Бодяньського), дослідник дійшов висновку, що О. Бодяньський був не лише видавцем матеріалів з української історії, а й високоавторитетним бібліографом, що зумів залучити до археографічних пошуків таких українських учених, як П. Куліш, М. Максимович, О. Лазаревський та ін.

Підсумовуючи зазначимо, що в розвитку тогочасної історичної науки Д. Багалій великого значення надавав діяльності О. Бодяньського. Саме на його цілеспрямованості, глибокому розумінні потреби вивчення історії України й збереженні та публікації задля цього писемних історичних джерел, акцентував увагу харківський професор. Останній відкинув звинувачення російських науковців, зокрема О. Кубарева й І. Сахарова, в невігластві О. Бодяньського. Д. Багалій стверджував, що він «був великий знавець в своєму фахові й у виданні пам'ятників [...] його «Чтения» були видатним органом по історії й древностям» [6, 421]. Висловлюючи від імені української історіографії початку ХХ ст. подяку О. Бодяньському за численні видання давніх українських пам'яток, учений наголошував, що його публікації стали основою для даліших досліджень та спричинилися до розвитку вітчизняної історичної науки.

Серед українських істориків-романтиків, які зробили значний внесок у розвиток української історіографії, Д. Багалій також виокремлював постать П. Куліша. Дослідник відвів йому особливе місце у вітчизняній історичній науці, завдяки його «талановитості і уважним студіям над джерелами української історії та постійному відшукуванню нового оригінального освітлення українського історичного процесу в напрямку, протилежному домінантним поглядам взагалі і М. Костомарова зокрема» [1, 227]. Д. Багалій зробив спробу простежити витоки та еволюцію історичного світогляду П. Куліша. Слідом за М. Грушевським, з покликанням на його твори, дослідник застосував соціально-психологічний підхід до з'ясування цієї проблеми. Основу історичних поглядів П. Куліша Д. Багалій пов'язував з його соціальним походженням: «Глибокі колії вирила всієї пізнішої Кулішевої творчості «соціальна й економічна підстава» його дитинного оточення у батька, де отбилися «антитеза свободного козацтва і поневоленого кріпацтва» [6, 443]. Взірцем для раннього П. Куліша, на думку харківського професора, був «ідеал пансько-козацько-хуторянский, з ухилом в бік запорозької традиції, в слов'янофільство, а потрохи в своєрідний козацький антисемітизм, український, хоч зв'язаний ще з «народницьким напрямом українського відродження, в захованого тісного єднання козацтва з селянською масою» [6, 443]. Згодом, зазначав Д. Багалій, погляди П. Куліша значно еволюціонують і в листі «українофілам» він вже виступає проти демокра-

тизму в середовищі хлопоманів, що своїм «спрощенням» відкидали цивілізацію; проти тодішніх українських громад, їх народолюбства і неприродного загравання з народними масами; за «підвищення кращих елементів з народу» на вищі шаблі культури. Такі тези, на думку дослідника, свідчили, про переосмислення колишніх ідеологічних пріоритетів П. Куліша. Харківський історик констатував його «величезне розходження і повний розрив» з провідними діячами українського руху – М. Костомаровим, Т. Шевченком та В. Антоновичем. Джерело світоглядних та інтелектуальних трансформацій П. Куліша Д. Багалій вбачав у його перебуванні на польських теренах, під час служби у Варшаві.

Д. Багалій простежив еволюцію історичних поглядів П. Куліша на прикладі його творів. Він відзначив конфронтацію ідей пізнього Куліша з його козакофільською візією української історії на початковому етапі творчості. Дослідник вказував, що одна з перших історичних студій П. Куліша «Повість об українськом народі» ще написана в дусі традиційного романтичного козакофільства та була скерована на репрезентацію козацької слави та героїки. Згідно зі спостереженнями Д. Багалія, вперше П. Куліш «виступає з ревізією» панівних тоді козакофільських поглядів та поступово позбувається пієтету щодо козацтва в «Історії України від найдавніших часів». Науковець вказує, що це були перші спроби перегляду романтичних уявлень про зміст та періодизацію української історії.

Дослідник зауважив, що критичні, почасти й негативні оцінки козацької спільноти побутують в розвідці «Первий період козацтва». Тут, за спостереженням ученого, історик вже дійшов до негативного погляду на наслідки козацької боротьби, які призвели до занепаду Польщі. Докорінну зміну поглядів П. Куліша, на думку дослідника, ознаменувала «История воссоединения Руси». У цьому творі, стверджував Д. Багалій, історик зробив спробу переоцінки цінностей сучасної йому історіографії, зокрема колишньої апології козацько-гетьманської минувшини. Харківський професор вказував, що в цій монографії П. Куліш також сповідує думку про можливість об'єднання північної та південної Русі. Ще з більшим осудом козацтва зазначає дослідник, П. Куліш виступив у розвідці «Казаци в отношении к обществу и государству». Синтезом праць з історії України П. Куліша Д. Багалій називає його монографію «Отпадение Малороссии от Польши». Її дослідник трактує як суб'єктивну та малоцінну з наукового погляду.

Визначивши місце історичних творів П. Куліша в контексті становлення наукової розробки історії України, Д. Багалій найбільш високо оцінив монографію «История воссоединения Руси». Він зазначив, що цей твір побудований на великій кількості критично обробленого архівного матеріалу. Сильною стороною праці учений вважав джерелознавчу критику вперше використаного тут документального матеріалу. Цей твір високо оцінював і М. Грушевський, називаючи його «найвизначнішою працею по історії початків козащини» [7, 567-577]. Дещо стриманіше оцінював монографію Д. Дорошенко. Він вказував, що, зробивши переоцінку цінностей сучасної йому історіографії, П. Куліш «опирався головним чином на польські джерела, маловажаючи джерелами українськими» [4, 111].

Д. Багалій констатував, що через суперечливість історичних поглядів П. Куліша, які були протилежні тим, що панували в тогочасному суспільстві в цілому та історичній науці зокрема, його твори або викликали обурення, або проходили навмисно непоміченими. Дослідник наголошував, що, попри самостійність критичних думок та широку обізнаність з джерелами вітчизняної

історії, П. Куліш не здобув собі місця в українській історіографії, яке б відповідало його таланту. Натомість, Д. Багалій високо оцінював діяльність П. Куліша на літературній ниві. Особливе захоплення харківського професора викликала «чудова українська мова», зразки якої він бачив в історичних начерках ученого. Зауважимо, що М. Грушевський також вважав, що від літературних творів П. Куліша бере свій початок сучасна українська література [8, 36]. Подібні погляди висловлювали й М. Василенко [9, 125, 458] та Д. Дорошенко [10, 63].

Підсумовуючи внесок П. Куліша до скарбниці української культури, Д. Багалій виділив важливі для вітчизняної історіографії наукові здобутки історика. Серед них дослідник відзначив, насамперед, пошук і дослідження нових джерел з історії України. Вчений констатував, що в результаті праці П. Куліша була значно розширена джерельна база української історії, особливо стосовно доби козащини. Харківський дослідник вказував, що, посягнувши на стереотипи, які побутували в тогочасній історичній науці, П. Куліш свідомо пішов на деідеалізацію козащини. Як наслідок – розвинув критичний погляд на історичне минуле.

Порушивши проблему хронологічних меж та змісту української історії, які в тодішній історіографії зазвичай вирішувались однобічно та вибірково, «він чітко поставив питання про обсяг української історії – з найдавніших і до наших часів» – вказував дослідник. Ще цікавішим, на погляд харківського історика, є погляд П. Куліша на зміст української історії: «Тут він є новатор, реформатор, бо каже, що в неї входило все те, що росло, цвіло й умирало, а не сама тільки козащина» [1, 228]. В пізніших працях Д. Багалій виокремив також «матеріалістичні історіософські погляди» історика, які, на його думку, вилилися в твердженнях «про потребу пильнувати за всіма силами, що провадять боротьбу в суспільстві, і за зв'язком стародавніх явищ із сучасним моментом» [1, 228].

Попри досить високу оцінку спадщини П. Куліша, науковець виокремив також негативні риси його історичних творів. Полонофільство та абсолютизація руйнівної долі козацтва, на думку дослідника, відвернули громадськість від його історичних творів. Д. Багалій гостро засуджував прояви некоректності та необґрунтовані нападки П. Куліша відносно своїх колишніх однодумців, «з якими був пов'язаний однаковою ідеологією й однаковою палкою любов'ю до етнографії й пам'яток народної творчості» [1, 227]. Він зазначав, що в непристойній та неприпустимій формі П. Куліш вступив у полеміку з М. Костомаровим та Т. Шевченком, критикуючи їх козакофільські та гайдамацькі симпатії.

Відзначимо, що ексцентрична постать П. Куліша завжди привертала увагу дослідників. Переоцінка його колишніх козакофільських поглядів справила неабияке враження на громадськість. Світоглядні візії історика викликали низку інвектив з боку відомих російських та українських учених. Трансформацію поглядів історика пояснювали егоцентричною вдачею П. Куліша [11, 75] і навіть божевіллям [12, 6]. «Прийомування» П. Куліша засуджував В. Антонович [13, 106]. Переважно у негативних тонах зображений П. Куліш й у студіях М. Грушевського. Останній критикував дослідника за одностороннє висвітлення окремих проблем української історії, панегіризм відносно польської культурної місії в Україні, вороже ставлення до козацтва [7, 566-567].

Варто відзначити, що студії Д. Багалія, присвячені головним представникам української романтичної історіографії, були одними з перших в тогочасній історичній науці. Дослідник намагався бути вірним своїй традиції критичизму, об'єктивності та науковій коректності. Його студіям притаманні відсутність упередженості та будь-

якої ідеалізації істориків та їх праць. У своїх дослідженнях Д. Багалій опирається на праці попередніх дослідників, обговорює їх позиції, відтворюючи таким чином еволюцію суспільних поглядів на того чи іншого представника вітчизняної історичної думки. Намагаючись уникати однобічності історіографічного аналізу, вчений поєднував дослідження індивідуальностей істориків із загальними тенденціями розвитку історичної думки. На нашу думку, оцінки Д. Багалія наукового доробку та громадської діяльності вітчизняних істориків першої половини XIX ст. й сьогодні не втратили своєї актуальності й евристичної цінності.

1. Багалій Д.І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України. – Х., 2001.
2. Багалій Д.І. Новий історик Малоросії // Там же.
3. Грушевський М. «Малоросійські песни» Максимовича і століття української наукової праці // Український історик. – 1984. – № 1/4.
4. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – К., 1996.
5. Грушевський А.С. М.А.Максимович (1804 – 1873). Из украинской историографии XIX в. // Известия ОРЯиСИАН. – 1906. – Т. XI. – Кн. I.
6. Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби феодалізму й доби капіталістичної // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Т. 2...
7. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. 7.
8. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX ст. і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. – 1990. – № 1/4.
9. Василенко Н. Очерки по истории Западной Руси и Украины. – К., 1916. – Т. III.
10. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – К.; Лейпциг, 1923.
11. Єфремов С. Без синтезу. До життєвої драми Куліша // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1923. – Кн. 4.
12. Коялович М. Прежние взгляды г. Кулиша на Россию и Польшу, на православие, унию и латинство // Церковный вестник. – 1882. – 5 июня. – № 23.
13. Бужинський М. Листи В. Б. Антоновича до Б. С. Полянського // Україна. – 1928. – № 5.

Markevych M.I. The Ukrainian Historians and Historic Science of the 1820th – 60th years in the Dmytro Bahaliy works. The article is dedicated to the analysis of the heritage of Ukrainian historians and the process of the formation of the native historic science in the 20th – 60th years of the XIX century in historiographic the Dmytro Bahaliy works. Is determined his role in the research of the problems concerning with the study of the romantic historiography.

Key words: historiography, D. Bahaliy, M. Maksymovych, O. Bodianskiy, P. Kulish.

Н. І. Самойленко

ІСТОРИЧНА БОЛГАРИСТИКА У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ МИКОЛИ ДЕРЖАВІНА

У статті аналізується внесок відомого російського та радянського славіста у розвиток досліджень з середньовічної і нової історії Болгарії, визначається його місце у сучасній славистиці.

Ключові слова: історіографія, славистика, болгаристика, М.Державін, болгарське середньовіччя.

Науковий спадок відомого російського болгариста Миколи Севастьяновича Державіна (1877 – 1953), уродженця с. Преслав колишнього Бердянського повіту Таврійської губернії, відомого історика, етнографа, мовознавця, палеографа, археографа є багатограним та різноманітним. Він залишив понад 500 наукових робіт. Цьому сприяли тривали та систематичні як наукові, так й особисті зв'язки дослідника з видатними представниками болгарської науки та культури.

Творчість вченого зафіксувала усі суперечливі перипетії історичної доби, коли він працював на болгаристичній ниві. М. Державін як науковець сформувався у 1890-ті рр. та перші десятиліття XX ст. В історії російської славістики це був час активного розвитку, урізноманітнення як тематики, так і методів досліджень, характер та спрямованість славистичних студій кореспондувалися із західноєвропейською науковою думкою. Відбувся процес закономірної спеціалізації славистичних дисциплін. Перші десятиліття XX ст. у російській університетській науці стали часом справжнього розквіту славістики, у тому числі і болгаристичних студій [1, 19-21]. Проте, лихоліття революцій 1917 р. на теренах колишньої Російської імперії, громадянська війна зумовили помітний регрес у російському слов'язознавстві: наукові центри припиняли своє існування, частина вчених змушена була емігрувати, а ті, хто залишився, перетворилися на об'єкт репресій у «справі славистів» [2, 80-83]. М. Державін належав до тієї генерації науковців, які зросли на краях традицій дожовтневої науки, зокрема славістики, але захоплені революційною романтикою, з різних причин лояльно поставилися до нової влади. Намагаючись втілити в життя шляхетні гасла радянської держави щодо вищої школи, вони віддавали усі свої сили служінню «інтересам освіти широких трудових мас» [3, 150]. Саме талант М. Державіна-педагога та організатора став конче потрібним новій владі. Науковцю вдалося знайти своє місце у нових умовах. Його заслуги повною мірою були оцінені ще за життя як радянськими, так і болгарськими нагородами. Він сприйняв ідеї революції, став першим «червоним ректором» (1922 – 1925) Санкт-Петербурзького університету, згодом деканом факультету мови та літератури, завідувачем кафедри слов'янської філології, плідно працював в АН СРСР, займався активно громадською діяльністю за доби, коли здатність відчувати політико-ідеологічну кон'юнктуру, обрати найбільш «бажані» теми для дослідження визначали не тільки творчі перспективи, але й саме життя. М. Державін, судячи з його біографії, спромігся засвоїти нескладні, але конче потрібні для виживання постулати, слідувати яким було вкрай важко.

Зрозуміло, що науковий доробок такого відомого славіста, як М. Державін, не міг не привертати увагу фахівців-істориків [4]. Проте, у розвитку історичної науки завжди надзвичайно важливим є звернення до спадку фахівців минулих років: багато забутих досліджень виявляються співзвучними «одвічним» проблемам науки. Кожне нове покоління істориків все глибше занурюється у творчість попередників. Навіть з огляду на те, що кожна наукова праця відображає специфіку свого часу, вона має бути включена у життя сучасної науки. Отже, спадок М. Державіна ще чекає об'єктивної та всебічної оцінки, адже цілісний аналіз його громадської та наукової діяльності досі нездійснений.

Із зміною пріоритетів у галузі історичних досліджень на межі XX – XXI ст., коли на перший план висунулася саме гуманітарна складова історичної науки, звернення до наукового доробку М. Державіна наближає до розуміння механізмів наступності у розвитку славистичних знань, зокрема болгаристики, за умов змін політичної влади, панування відвертого ідеологічного диктату у науці, вад жорстко обумовленого класового підходу та обмежень марксистського підґрунтя аналізу історичних явищ. Дослідження М. Державіна, з огляду на сучасний стан болгаристики [1, 35], дозволяють з'ясувати, що у науковому спадку славистичної думки на зламі історичних епох втратило свою значущість, що варто розвивати, які висновки та спостереження не витримали випробування часом.